

Ewelina Podgajna*

ASPEKTY WYCHOWAWCZE FUNKCJONOWANIA UNIwersYTETÓW LUDOWYCH ZWIĄZANYCH Z RUCHEM LUDOWYM W POLSCE W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

Streszczenie

Uniwersytety ludowe miały zaspokoić potrzeby ludności wiejskiej, rozbudzać siły twórcze środowiska wiejskiego oraz aktywizować i pogłębiać indywidualne i zbiorowe życie mieszkańców wsi. Uniwersytet ludowy Ignacego Solarza miał bliskie związki z ruchem ludowym. Była to wiodąca placówka oświatowa dla dorosłych, która wykazywała ogromną siłę oddziaływania na mieszkańców wsi oraz stanowiła olbrzymią inspirację dla teoretyków i praktyków związanych z polskimi uniwersytetami ludowymi. Artykuł stanowi analizę koncepcji wychowawczych zaproponowanych przez twórców uniwersytetów ludowych, zwłaszcza Ignacego Solarza, związanego z ruchem ludowym w Polsce międzywojennej. Ukazuje działalność społeczno-wychowawczą, określenie istoty i podstawowych założeń odróżniających uniwersytet ludowy od innych placówek wychowania instytucjonalnego, ukazuje aspekty oddziaływania wychowawczego uniwersytetów ludowych oraz treści programowe i metody pracy wychowawczej, które prowadzić miały do odnowy kultury wsi, do rozwoju samorządu terytorialnego i samorządu lokalnego oraz urzeczywistnienia Polski ludowej.

Słowa kluczowe: ruch ludowy, uniwersytety ludowe, oświata, wychowanie, Ignacy Solarz

Wstęp

Artykuł stanowi analizę koncepcji wychowawczych zaproponowanych przez twórców uniwersytetów ludowych, zwłaszcza Ignacego Solarza, związanego z ruchem ludowym w Polsce międzywojennej. Jego celem jest przedstawienie działalności społeczno-wychowawczej, która zakładała dążenie do pełnej niezależności ruchu wiciowego, określenie istoty i podstawowych założeń odróżniających uniwersytet ludowy od

* Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, e-mail: ewelina.podgajna@mail.umcs.pl, ORCID: 0000-0002-1051-4078.

innych placówek wychowania instytucjonalnego, ukazanie aspektów oddziaływania wychowawczego uniwersytetów ludowych oraz treści programowych i metod pracy wychowawczej, które prowadzić miały do odnowy kultury wsi, do rozwoju samorządu terytorialnego i samorządu lokalnego oraz urzeczywistnienia Polski ludowej.

Geneza i uwarunkowania powstania uniwersytetów ludowych na ziemiach polskich

Twórcą koncepcji uniwersytetów ludowych był Nikolai Frederik Severin Grundtvig, duński poeta, teolog, filozof oraz pedagog, który szczególne zasługi odnosił w sferze edukacji ludności wiejskiej. Na gruncie jego idei w 1844 roku utworzono pierwszą na świecie ludową szkołę średnią (w języku polskim określaną jako uniwersytet ludowy) w Rødding w Danii. Placówka ta odbiegała jednak od wartości pierwotnie głoszonych przez Grundtviga, ponieważ miała nieco arystokratyczny charakter; z tego powodu uczęszczali do niej głównie urzędnicy państwowi i bogaci rolnicy.

Na ziemiach polskich pod koniec XIX wieku zaczęła wzrastać świadomość potrzeb rozwoju oświaty i edukacji. Na terenie Królestwa polegała głównie na nauczaniu analfabetów czytania i pisania w języku polskim, co odbywało się w konspiracji ze względu na restrykcyjne prawo wynarodowiania Polaków nałożone przez zaborcę. Potrzeba edukacji znacznie się ożywiła w Małopolsce, Poznańskim, na Śląsku i Pomorzu. Rozpoczęły działalność organizacje społeczne powołane do upowszechniania oświaty przede wszystkim na terenie wsi, która najbardziej tego potrzebowała. W 1872 roku powstało w Poznaniu Towarzystwo Oświaty Ludowej, które już po sześciu latach zlikwidowały władze pruskie. W 1880 roku utworzono Towarzystwo Czytelni Ludowych, które funkcjonowało do pierwszej wojny światowej i tuż po jej zakończeniu wniosło ogromny wkład w utrzymanie polskości na ziemiach polskich pod zaborem pruskim.

W 1881 roku powstało w Małopolsce Towarzystwo Szkoły Ludowej, którego założycielem był Adam Asnyk. Towarzystwo podejmowało prace oświatowe i działało nieprzerwanie do odzyskania niepodległości Polski. W Królestwie dopiero rewolucja w 1905 roku umożliwiła powołanie do życia organizacji społeczno-oświatowej pod nazwą Polska Macierz Szkolna, obejmującej również tereny zamieszkałe przez ludność polską, a leżące poza wschodnią i północną granicą Królestwa. Powstały także oświatowe organizacje regionalne, jak Lubelskie Towarzystwo Szerzenia Oświaty „Światło”, któremu patronował Stefan Żeromski,

Towarzystwo Krzewienia Oświaty w Łodzi, a także organizacja społeczno-oświatowa pod nazwą Uniwersytet Ludowy Ziemi Radomskiej¹.

Pod koniec XIX wieku na łamach tygodnika „Głos” ukazał się artykuł, który opisywał znane w Danii internatowe uniwersytety ludowe, a następnie coraz częściej w prasie zaczęły się ukazywać artykuły przedstawiające wartości płynące z tych koncepcji². Historia szkół rolniczych na terenie Królestwa jako placówek wychowawczych sięga początków XX wieku, ale ich działalność nie mogła zachować pożądanej ciągłości rozwojowej przez dwie wojny światowe.

Pierwsze placówki wychowawcze, wzorowane na duńskich uniwersytetach ludowych, ale dostosowanych do warunków polskiej wsi w okresie zaborów powstawały na terenie Królestwa Polskiego. Nosiły miano szkół ludowych, szkół rolniczych. W dokumentach władz carskich, które wydawały zgodę na ich otwarcie, określano je jako fermy praktycznego nauczania rolnictwa bądź ogrodnictwa bez prawa korzystania z książek, prowadzenia wykładów i robienia notatek. Warunkiem zezwolenia na otwarcie tego rodzaju placówek było prowadzenie gospodarstwa rolnego czy ogrodniczego, które miało stanowić teren do zajęć praktycznych dla młodzieży.

Prekursorką tworzenia systemu pracy wychowawczej na ziemiach polskich była Jadwiga Dziubińska z Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie”, która opracowała dla kultury polskiej nowy model szkoły dla młodzieży wiejskiej. Dokonała teoretycznej, a następnie sprawdzonej przez siebie w praktyce syntezy internatowej szkoły typu zawodowego z uniwersytetem ludowym typu duńskiego. Dziubińska pochodziła z inteligentnej warszawskiej rodziny. Ze środowiskiem wiejskim zetknęła się, przebywając we wsi Chwaliboskie w Kieleckiem, gdzie dostrzegła zafale gospodarczo i upośledzone społecznie środowisko chłopskie. Zdecydowała się pozostać na wsi przez rok i pracować nielegalnie jako nauczycielka dzieci wiejskich. To dało jej możliwość poznania warunków życia chłopów. Po rocznym pobycie na wsi Dziubińska była przekonana, że należało walczyć o społeczne uświadomienie, wydzwignięcie ich z zafala gospodarczego, rozbudzenie świadomości narodowej mieszkańców wsi, ich edukację oraz wszechstronną aktywizację życia wiejskiego.

Dziubińska zaznajamiała się z działalnością dydaktyczno-wychowawczą na wzór duńskich internatowych uniwersytetów ludowych. Nie przejęła jednak gotowych koncepcji wychowawczych od nich płynących. Warunki na ziemiach polskich były zgoła odmienne, bowiem chłopcy żyli w warunkach zaborów, zaś chłopcy duńscy mieli możliwość

¹ F. Popławski, *Polski uniwersytet ludowy*, Warszawa 1985, s. 20–21.

² S. Koszutski, *Szkoły ludowe wyższe w Danii*, „Głos”, 1898, nr 42.

życia i rozwoju w wolnym kraju. Stworzyła więc syntezę pedagogiczno-programową, powołując do życia odrębne placówki określane mianem ludowych szkół rolniczych, które prowadziły roczne kursy.

Pierwsza placówka tego rodzaju dla dorosłej młodzieży męskiej została utworzona pod kierownictwem Jadwigi Dziubińskiej w Pszczelinie pod Warszawą w 1900 roku. W 1903 roku założyła ona podobną ludową szkołę rolniczą żeńską w Kruszynku w powiecie włocławskim i objęła jej kierownictwo. Następnie zaś w 1909 roku została kierownikiem ludowej szkoły rolniczej męskiej w Sokołówkę w powiecie ciechanowskim, jak również współdziałała w uruchomieniu podobnych szkół: żeńskiej w Gołotczyźnie i męskiej w Bratnem na terenie tego samego powiatu oraz żeńskiej w Krasieninie w powiecie lubelskim.

Działalność placówek wychowawczych typu grundtvigowskiego ukrytych pod mianem ludowych szkół rolniczych została przerwana w 1914 roku przez wybuch pierwszej wojny światowej.

Początki działalności uniwersytetów ludowych w Polsce odrodzonej

Po trudach wojny w końcu października 1918 roku Jadwiga Dziubińska powróciła do kraju, a 26 stycznia 1919 roku została wybrana posłanką do Sejmu Ustawodawczego z listy PSL „Wyzwolenie”. Najważniejszym celem, jaki postawiła sobie, będąc posłanką, było stworzenie trwałych podstaw ustawowych zapewniających rozwój ludowym szkołom rolniczym, w których widziała jeden z głównych środków rozbudzenia się wsi do czynnego udziału w życiu politycznym, gospodarczym i kulturalnym kraju. Dzięki jej staraniom 9 lipca 1920 roku została uchwalona ustawa o ludowych szkołach rolniczych.

Ustawa powierzała zakładanie i utrzymywanie szkół rolniczych samorządom powiatowym. Z czasem każdy sejmik powiatowy miał utworzyć na swoim terenie dwie takie szkoły – męską i żeńską. Realizacja zapisów ustawy nie była prosta, bowiem państwo polskie borykało się z wieloma problemami po ponad stuletniej niewoli, w tym zniszczeniami wojennymi, a w latach trzydziestych XX wieku – z kryzysem gospodarczym. W związku z tą sytuacją na 264 powiaty działało w 1939 roku na terenie kraju 169 powiatowych szkół rolniczych. Dziubińska całą swą energię skierowała na pracę oświatową, dlatego też zrezygnowała z ubiegania się o mandat poselski w kolejnych wyborach do sejmu. W latach 1923–1927 Ministerstwo Rolnictwa powierzyło jej nadzór nad powstającymi stopniowo szkołami rolniczymi. Odbywając

wizytacje, prowadziła wykłady o spółdzielczości oraz o Polsce i świecie współczesnym.

W tym czasie trwała budowa gmachu szkolnego w Sokołówku. Po jego ukończeniu Dziubińska powołała do życia w 1927 roku seminarium dla nauczycielek szkół rolniczych, skupiając w nim absolwentki wyższych studiów rolniczych i ogrodniczych, a w zakresie przedmiotów ogólnokształcących głównie absolwentki seminariów nauczycielskich. Znamienne jest, iż równocześnie stworzyła w Sokołówku Uniwersytet Ludowy, który spełniał rolę szkoły ćwiczeń dla słuchaczek seminarium. Pomimo trudności wywołanych kryzysem gospodarczym seminarium wykształciło 178 słuchaczek, a uniwersytet ludowy ukończyło 188 młodych działaczek wiejskich.

W wolnej Polsce władze oświatowe przystąpiły do budowy nowego systemu oświaty, w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego utworzono Wydział Oświaty Pozaszkolnej. Miał on kierować całokształtem prac związanych z wychowaniem i kształceniem dorosłych. Zorganizowano cykl konferencji poświęconych głównym zagadnieniom i formom pracy oświatowej, a jedna z nich dotyczyła uniwersytetu ludowego. Odbyła się w Poznaniu 8 i 9 kwietnia 1921 roku. Uczestniczyli w niej delegaci ogólnopolskich towarzystw społecznych i oświatowych oraz przedstawiciele życia społecznego z województwa poznańskiego. Wybór miejsca, przewaga organizacji narodowo-ziemiańskich z województwa poznańskiego i dobór prelegentów zaważyły na przebiegu obrad. Sprecyzowaną koncepcję uniwersytetu ludowego miało jedynie Towarzystwo Czytelń Ludowych – społeczna organizacja oświatowa o charakterze narodowo-klerykalnym. Referat programowy zatytułowany *Uniwersytet Ludowy na wzór duński* wygłosił dyrektor TCL ksiądz Antoni Ludwiczak, który interesował się od kilku lat tą formą pracy oświatowej. Przedstawił koncepcję ideową uniwersytetu ludowego i próbę jej realizacji podjętą przez TCL. Nawiązywał do działalności duńskich uniwersytetów ludowych, wskazał na ich ważną rolę w procesie moralnego i ekonomicznego odrodzenia Danii. Zdaniem Ludwiczaka ideał pełnego człowieka harmonijnie rozwiniętego, o wykształconej duszy i ciele, prawdziwego chrześcijanina i syna swego narodu oraz demokracji bardzo odpowiadał potrzebom odradzającej się Polski. TCL otworzyło niebawem pierwszy uniwersytet ludowy w Dałkach, który był próbą przeszczepienia idei Grundtviga na teren Polski. Zgodnie z założeniami Ludwiczaka nowa placówka miała mieć „charakter idealistyczny, nie zawodowy ani mieszany”³. Podkreślał, że najpierw

³ A. Ludwiczak, *Uniwersytet ludowy na wzór duński*, „Oświata Pozaszkolna”, 1921, nr 3.

należy jednostkę podnieść moralnie i umysłowo, a dopiero później można myśleć o wykształceniu zawodowym. Uczelnia miała przyjmować młodzież po ukończeniu 18. roku życia. Idea kształcenia zakładała, że absolwenci będą wracać do poprzednich obowiązków z przyjemnością, gdyż z uniwersytetu mieli wynieść przekonanie, że patriotyzm polega na sumiennym wypełnianiu obowiązków zawodowych⁴.

Na konferencji koreferat na temat *Uniwersytet ludowy typu duńskiego* wygłosił Nikifor Perzyński, kierownik Oddziału Oświaty Pozaszkolnej Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego. Podkreślił najważniejsze momenty wychowawcze w duńskich uniwersytetach ludowych i zaproponował przyjęcie rezolucji, by tworzyć na ziemiach polskich uniwersytety ludowe, „gdyż budzą one młodzież dorosłą do życia narodowego w duchu chrześcijańskim”⁵. Koncepcje zawarte w referatach Ludwiczaka i Perzyńskiego zawierały program dydaktyczno-wychowawczy uniwersytetu ludowego, jaki miało TCL. Uwarunkowane to było powiązaniem z politykami endecji, dominującymi na tym terenie, ale także z sytuacją wsi wielkopolskiej. Znikomy procent analfabetów, wysoka kultura rolna i przewaga gospodarstw średniorolnych umożliwiały na tym terenie założenie uniwersytetu ludowego w takiej formule.

Wygłoszone referaty i rezolucja przedstawiona przez Perzyńskiego wzbudziły wiele kontrowersji wśród uczestników konferencji. Marian Bronisław Godecki (prezes Centralnego Biura Kursów dla Dorosłych) stwierdził, że obaj referenci nie podali wskazówek, jak powyższy projekt wcielić w życie i dostosować go do polskich warunków. Jego zdaniem program powinien opierać się na nauce o Polsce współczesnej, znajomości praw i obowiązków obywatelskich. Stwierdził, że „można, wolno i należy przy poczynaniach oświatowych obserwować wzory obce, ale pobudka musi płynąć z potrzeb życia polskiego”. Helena Radlińska (reprezentująca Centralny Związek Kółek Rolniczych, CZKR) uznała również rezolucję Perzyńskiego za zbyt ogólnikową. Jej zdaniem nowo tworzony uniwersytet TCL w Dalkach winien wykorzystać doświadczenia szkół rolniczych i ogrodniczych w dawnej Kongresówce.

Konferencję zakończono kompromisem. Uznano, że szkoły rolnicze nie są w stanie zastąpić uniwersytetu ludowego. Podkreślono, że nauki o Polsce współczesnej powinny stanowić podstawę i punkt wyjścia w pracy uniwersytetu. Ustalono, „że powstanie tego typu placówki wychowawczej w Polsce należy uważać za eksperyment wymagający pilnej uwagi i obserwacji, gdyż z góry nie można przesądzać o jego wartości”⁶.

⁴ J. Sutyła, *Uniwersytety ludowe w II Rzeczypospolitej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 1978, t. XXI, s. 156–157.

⁵ N. Perzyński, *Uniwersytet ludowy typu duńskiego*, „Oświata Pozaszkolna”, 1921, nr 3.

⁶ J. Sutyła, *op. cit.*, s. 158.

Uniwersytet Ludowy w Dalkach został otwarty 5 października 1921 roku jako placówka oświatowo-wychowawcza TCL. Funkcję dyrektora prawie przez całe dwudziestolecie pełnił ks. Ludwiczak. W pracy wychowawczej zwracano uwagę na kształcenie Polaka-katolika i przygotowanie do działalności w Katolickim Stowarzyszeniu Młodzieży (Męskiej lub Żeńskiej). Pozostałe uniwersytety funkcjonujące w Zagórzcu (od 1926 roku) i Odolanowie (od 1927 roku) miały identyczny cel wychowawczy⁷.

W programie kształcenia i wychowania brak było przedmiotów i treści, które wskazywałyby na to, że uniwersytet ludowy jest placówką „typowo wiejską”. Absolwenci Dalek rekrutowali się w przeważającej części z zamożnych chłopów wielkopolskich, a w uniwersytecie podnosili wykształcenie ogólne, wzbogacali zainteresowania. Dobrze znali dzieje ojczyste, lecz nie znali historii własnej warstwy.

Powstanie uniwersytetu ludowego Ignacego Solarza

Zasady i metody wychowawcze Uniwersytetu Ludowego w Dalkach nie odpowiadały większości młodzieży wiejskiej. Wśród działaczy ruchu ludowego coraz bardziej odczuwano potrzebę uruchomienia placówki niezależnej od wpływów duchowieństwa, która kształciłaby młodzież zgodnie z warunkami i potrzebami danej epoki, a zadania wychowawcze wiązałyby się z aktualnymi problemami i wzięciem odpowiedzialności za przyszłe losy państwa. Ludowcy dążyli do tego, aby wieś zdolna była dźwigać się własnymi siłami i wnosić jak najwięcej w społeczne wartości narodu. Myśl założenia prawdziwie chłopskiego uniwersytetu kiełkowała w demokratycznych organizacjach nauczycielskich i młodzieżowych. Walny Zjazd Centralnego Związku Młodzieży Wiejskiej podjął w 1923 roku uchwałę wzywającą władze Związku do poczynienia kroków w tym kierunku. Kłopoty finansowe uniemożliwiły realizację tego pomysłu. Dopiero w wyniku porozumienia organizacji młodzieżowej ze Związkiem Nauczycielstwa Polskiego Szkół Powszechnych (ZNPSP) w listopadzie 1924 r. nastąpiło uroczyste otwarcie Uniwersytetu Ludowego w Szycach. Inicjatorem i założycielem był Wydział Oświaty Pozaszkolnej ZNPSP, który wziął na siebie koszt utrzymania placówki. Rekrutacją kandydatów zajęły się Centralny Związek Młodzieży Wiejskiej i Małopolski Związek Młodzieży. Kuratorem nowej placówki zo-

⁷ K. Kabziński, *Funkcja społeczno-wychowawcza i oświatowa Towarzystwa Czytelni Ludowych (1880–1939)*, Wrocław 1985; E. Sapia-Drewniak, *Działalność Uniwersytetu Ludowego w Odolanowie w latach 1927–1932* [w:] *Instytucjonalne formy edukacji dorosłych w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. E. Sapia-Drewniak, A. Stapińska-Pająk, Warszawa 2001.

stał dr Eustachy Nowicki, a dyrektorem Ignacy Solarz. Uniwersytet w Szycach utrzymywał łączność organizacyjną i ideową z wymienionymi związkami młodzieży wiejskiej.

Pierwsze lata działalności to okres nazywany szyckim, obejmujący lata 1924–1931. Po paru latach dołączono nazwisko patrona Władysława Orkana. W drugim okresie, tak zwanym gackim, obejmującym lata 1932–1939, nazwa placówki brzmiała: Wiejski Uniwersytet Orkanowy w Gaci powiatu przeworskiego. W pierwszym okresie placówka ta była popierana przez władze oświatowe, a także szybko zdobyła znaczną popularność w kraju, szczególnie wśród nauczycielstwa szkół powszechnych oraz wśród młodzieży zrzeszonej w Centralnym Związku Młodzieży Wiejskiej (CZMW). Po kilku latach jednak nastąpiła radykalna zmiana stosunków między sprawującym rządy obozem sanacyjnym, usiłującym podporządkować sobie pod względem politycznym Centralny Związek Młodzieży Wiejskiej, a zarządem tej organizacji, broniącym jej niezależności. Ignacy Solarz jako wiceprezes CZMW był, obok Józefa Niecki, Zygmunta Załęskiego, Bolesława Babskiego, Jana Domańskiego i innych, jednym z głównych obrońców niezależności ruchu młodzieżowego oraz organizatorów nowego niezależnego Związku Młodzieży Wiejskiej Rzeczypospolitej Polskiej „Wici”⁸.

Po przewrocie majowym sytuacja stawała się coraz trudniejsza. Na przełomie 1927/28 roku doszło do rozłamu w ruchu młodzieżowym. CZMW od momentu utworzenia organizacyjnie należał do Centralnego Związku Kółek Rolniczych. Młodzież kilkakrotnie postulowała usamodzielnienie się, żądała odrębności organizacyjnej. Po opanowaniu CZKR przez sanację problem niezależności ideowej i organizacyjnej ruchu młodzieżowego przybrał na sile. Ignacy Solarz prowadził starania o autonomię. Z jego inicjatywy odbyło się w Szycach posiedzenie poświęcone sprawie usamodzielnienia Związku. Pierwszy zjazd delegatów kół młodzieży wiejskiej w czerwcu 1928 r., na którym utworzono Związek Młodzieży Wiejskiej Rzeczypospolitej Polskiej „Wici”, odbył się przy jego czynnym udziale. W Szycach i najbliższej okolicy zaczęły powstawać koła wiciowe. Dawny Centralny Związek Młodzieży Wiejskiej pozostał nadal w Centralnym Związku Kółek Rolniczych i od nazwy swego organu prasowego przyjął nazwę „Siew”. Pod naciskiem czynników rządowych ówczesne kierownictwo ZNP, opanowane przez zwolenników sanacji, podjęło decyzję w 1931 roku o zamknięciu uniwersytetu. Pretekstem były trudności finansowe Związku, a jego pracowników zwolniono z końcem września 1931 roku.

⁸ F. Popławski, *op. cit.*, s.27–28.

Zawieszenie Uniwersytetu Ludowego w Szycach było ciosem dla młodzieży wiciowej. Do Zarządu Głównego ZMW RP i redakcji „Wici” napływały listy z protestami. Wiciarze Lwowskiego Związku Młodzieży Wiejskiej na zjeździe w Markowej we wrześniu 1931 roku uchwalili utworzenie własnego uniwersytetu. Przy Zarządzie Głównym ZMW RP „Wici” powołano Spółdzielnię Rolniczą dla Prowadzenia Uniwersytetów Wiejskich⁹. We władzach znaleźli się działacze SL – Maciej Rataj, Jadwiga Dziubińska, Irena Kosmowska, Maksymilian Malinowski, Zygmunt Nowicki, Stanisław Thugutt. Przy ogromnym wsparciu wiciarzy powiatu przeworskiego i pod kierunkiem Spółdzielni Wiejski Uniwersytet Orkanowy w Gaci Przeworskiej ponownie podjął działalność w listopadzie 1932 roku. Kierownictwo objął I. Solarz. Młodzież ze wsi Gać, byli słuchacze Uniwersytetu Ludowego w Szycach, zaprosili Solarza z rodziną oraz całą placówkę wychowawczą do swoich domów, udostępniając lokale mogące ją pomieścić.

Warunki lokalowe były bardzo trudne. Wychowawcy i słuchacze zostali rozmieszczeni grupami w prywatnych mieszkaniach rodzin chłopskich. Wykłady przeniesiono do domu jednego z gospodarzy, po represyjnym opieczetowaniu przez policję domu Koła Młodzieży, w którym znajdowała się niewielka sala wykładowa. Ze względu na ograniczone finanse stałymi pracownikami pedagogicznymi byli początkowo tylko I. Solarz i jego żona, otrzymujący bardzo niskie wynagrodzenie, osoby zaś zgłaszające się do pracy wykładowej nie otrzymywały zapłaty. Prowadzenie działalności w takich warunkach wymagało wielkiego zaangażowania i zawziętości w dążeniu do realizacji założonych celów. Pomimo tak trudnych warunków początkowy okres pracy uniwersytetu w Gaci należy do najbardziej twórczych. Z inicjatywy ZMW RP „Wici”, jak już wspomniano, została powołana do życia Spółdzielnia Rolnicza do Prowadzenia Uniwersytetów Wiejskich, która zaczęła gromadzić fundusze i materiały budowlane i w roku 1937 Wiejski Uniwersytet Orkanowy znalazł się pod własnym dachem na tak zwanej Górze Gackiej.

Idee oświatowo-wychowawcze Wiejskiego Uniwersytetu Orkanowego

Uczniami uniwersytetu była młodzież pochodząca ze wsi, przyjeżdżająca z całej Polski z rodzin małorolnych, bezrolnych oraz najemników chłopskich. Nauczycielami obok Zofii i Ignacego Solarzów byli

⁹ W. Kowal, „Wici”. *Powstanie i działalność społeczno-wychowawcza 1927–1939*, Warszawa 1964, s. 219.

czasowo jako wykładowcy Stefan Ignar, Bolesław Dejmowski, pisarz Wojciech Skuza, Bronisław Drzewiecki i inni entuzjaści nauki, szerzenia wiedzy i postępu ludzkiego, umacniający wiarę w siły, umiejętności i wartości wśród społeczności wiejskiej.

Była to najbardziej radykalna placówka kształcenia młodzieży wiejskiej. Solarzowie podkreślali swoją łączność z demokratycznym ruchem młodzieży wiejskiej i postępowym ruchem ludowym. Program kształcenia przechodził ewolucję. Inspiracją zmian koncepcji kształcenia i wychowania była zmieniająca się rzeczywistość polityczna w Polsce¹⁰. Silną była idea chłopskiej ludowości, która wystąpiła w działalności wychowawczej uniwersytetów ludowych oraz kołach organizacji młodzieży wiejskiej¹¹. W początkowym okresie Solarz podkreślał, że uniwersytet ludowy to przede wszystkim placówka wychowawcza, która ogromną wagę przykładała do roli i funkcji kulturowych. Natomiast w Gaci placówka coraz silniej łączyła się z ruchem ideowo-politycznym związanym z ZMW RP „Wici” i Stronnictwem Ludowym¹². W deklaracji ideowej ZMW RP z 1931 roku zawarto zapis, że środowisko wiejskie jest odrębne od innych środowisk społecznych i dlatego wszechstronny rozwój życia na wsi może postępować jedynie w organizacjach „wyrastających z potrzeb ducha samej wsi i działających w oparciu o jej żywotne siły”¹³. Wychowanie młodego pokolenia wsi może być prowadzone tylko na podstawie zasad ideologii chłopskiej.

W deklaracji społeczno-gospodarczej ZMW RP z października 1935 roku wskazano jednoznacznie, że ruch ludowy ma tylko jeden niezależny chłopski uniwersytet w Gaci Przeworskiej, który pracuje nad wychowaniem młodego pokolenia wsi w duchu ideologii chłopskiej. Katolickie uniwersytety ludowe deklaracja uznała za wrogie, ponieważ zmierzały z całą świadomością do „złamania solidarności chłopskiej i podporządkowania warstwy chłopskiej interesom obszarniczym i klerykalnym”¹⁴. Walny zjazd groził usunięciem z ZMW członków, którzy przyczyniali

¹⁰ R. Wroczyński, *Koncepcja uniwersytetu ludowego Ignacego Solarza i jej źródła* [w:] *Ignacy Solarz i jego uniwersytet ludowy 1924–1939*, red. F. Popławski, S. Dyksiński, Warszawa 1965.

¹¹ J. Burszta, *Chłopskie źródła kultury*, Warszawa 1985, s. 274–275.

¹² Z. Solarzowa, *Z doświadczeń w wiejskim uniwersytecie ludowym* [w:] *Wiejskie uniwersytety ludowe w Polsce. Biuletyn konferencji oświatowej poświęconej sprawie uniwersytetów ludowych. Krzemieniec 6–8 października 1938 r.*, Warszawa 1939, s. 28.

¹³ *1931 listopada 1–2, Warszawa – Deklaracja ideowa ZMW RP oraz uchwały podjęte przez walny zjazd ZMW RP* [w:] *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego 1931–1939*, t. III, red. J. Borkowski J. Kowal, Warszawa 1966, s. 28.

¹⁴ *1935 październik 27–28, Warszawa – Uchwały walnego Zjazdu ZMW RP. Deklaracja społeczno-gospodarcza związku* [w:] *Materiały źródłowe...*, s. 229–230.

się do powstawania i utrzymywania katolickich uniwersytetów ludowych. W środowiskach katolickich deklaracje ideowo-programowe ZMW RP „Wici” odbierano jako przywłaszczanie sobie wyłącznego monopolu na wychowanie i reprezentowanie interesów młodzieży wiejskiej. Konstatowano, iż ruch wiciowy odznacza się ogromnym fanatyzmem i zwalcza to, co nie jest wiciowe lub socjalistyczne¹⁵.

Placówki katolickie stanowiły odrębną grupę uniwersytetów ludowych działających w okresie międzywojennym¹⁶. Różne motywy decydowały o zakładaniu katolickich uniwersytetów ludowych pod koniec lat trzydziestych na ziemiach polskich. Negatywny stosunek duchowieństwa katolickiego do placówek wychowawczych inicjowanych i prowadzonych przez ludowców powodował, że słowne przeciwstawianie się nie wystarczało, zaczęły zatem powstawać konkurencyjne szkoły rolnicze o katolicko-zachowawczym kierunku. Najważniejszym argumentem w tym zakresie była obrona zagrożonej rzekomo religijności chłopskiej, chociaż istotny motyw stanowiła obawa przed usamodzielnieniem politycznym wsi, która przez stulecia była terenem niepodzielnego „rządu dusz” sprawowanego przez plebanię. W 1935 roku Akcja Katolicka diecezji przemyskiej uruchomiła Katolicki Uniwersytet Ludowy w Ujeznej koło Przeworska, w bezpośrednim sąsiedztwie placówki Solarza, co było wynikiem wspomnianych obaw. Podobne inicjatywy powzięte zostały również w latach trzydziestych i utworzono katolickie uniwersytety ludowe: w Wąchocku w województwie kieleckim, w Krzyżanowicach pod Bochnią, w Proboszczewicach koło Płocka oraz w Kopcu pod Częstochową¹⁷.

Solarz podkreślał, że „uniwersytet jest faktyczną własnością moralną i materialną młodego ruchu chłopskiego i wsi”¹⁸, a naturalnym prawem młodzieży jest bunt przeciw „staremu światu, samodzielne dochodzenie do swych ideałów, tj. demokracji, sprawiedliwości społecznej, Polski ludowej oraz samostanowienie o sobie”¹⁹. W programie jego uniwersytetu ludowego z 1928 roku dominowała historia i literatura, zaś w programie z 1932 roku znacznemu rozbudowaniu i uzupełnieniu ule-

¹⁵ A. Mieczkowski, *Idee Ignacego Solarza w programach i działalności ZMW RP „Wici” do 1939 r.* [w:] *W tradycji idei Ignacego Solarza (w stulecie urodzin)*, red. A. Kopruckowniak, A. Krawczyk, Lublin 1993, s. 130.

¹⁶ J. Plis, *Katolickie Uniwersytety Ludowe w Polsce (1935–1939)* [w:] *W tradycji idei...*, s. 45–52.

¹⁷ F. Popławski, *op. cit.*, s. 33–34.

¹⁸ I. Solarz, *Na czym polega „ludowość” wiejskiego uniwersytetu* [w:] *Wiejskie uniwersytety ludowe w Polsce. Biuletyn konferencji oświatowej poświęconej sprawie uniwersytetów ludowych, Łowicz 7–8–9 marca 1937*, Warszawa 1938, s. 37.

¹⁹ W. Fołta, *Ruch ludowy w Przeworskiem*, Warszawa 1975, s. 84.

gły treści związane z życiem współczesnej wsi i państwa. Zwracał uwagę na zagadnienia dotyczące sytuacji społecznej, gospodarczej, sprawy obywatelskie, kulturę ludową, zdrowie, rodzinę i spółdzielczość. Natomiast w programie z 1938 roku rozszerzeniu uległa tematyka z zakresu dziejów ruchu ludowego, dziejów myśli społeczno-gospodarczej, samorządu wiejskiego, socjologii i struktury społecznej wsi, organizacji pracy społecznej²⁰. Solarz podkreślał, że kształtowanie osobowości działacza ludowego miało się odbywać podczas jego pobytu w Wiejskim Uniwersytecie Orkanowym (WUO). Istotnym elementem wpływu WUO na osobowość człowieka było zamierzone oddziaływanie na tworzenie wewnętrznej dyscypliny moralnej. Swoim wychowankom wpajał myśl: „bo to co stać się ma kiedyś w narodzie, musi być najpierw rozstrzygnięte w duszach”. Według niego, dusze młodzieży wiejskiej i działaczy Stronnictwa Ludowego ożywiać i karmić będzie jedna „wspólna wiara – idea ludowa”²¹.

Podstawowym celem Wiejskiego Uniwersytetu Orkanowego było przygotowanie słuchaczy do określonego zawodu oraz do pracy społecznej w różnych dziedzinach życia na wsi. Główny nacisk kładziono na kształtowanie charakterów, postawy moralnej i życiowej młodzieży. Dużą wagę przywiązywano do zjawisk zachodzących w życiu społecznym, dlatego też organizowano przeniknięte treściami demokratyzmu dyskusje, wykłady, wycieczki, zajęcia artystyczne, warsztaty teatralne, inscenizacje, które miały pobudzać słuchaczy do myślenia i aktywności społecznej²², a także wieczornice, pieśni, zabawy, tańce. Ignacy Solarz uważany jest za twórcę polskiej odmiany uniwersytetów ludowych, która przeszczepiona została z obcego gruntu, a do której wprowadził bliską, ojczyzną treść. Podkreślał, że uniwersytet musi być ściśle powiązany z życiem wsi, która stanie się terenem praktycznego sprawdzenia wartości i nauki płynącej z niego oraz realnie wpływać na zmiany życia, jednocześnie zachowując atmosferę chłopską²³. Wychodził z założenia, iż dobór treści winien być podporządkowany realizacji programu wychowawczego. Aby uzyskać efekty wychowawcze, Solarz obmyślał treści programowe wykładów i kół zainteresowań. Przedmioty dobierał w taki sposób, by pobudzały słuchaczy do rozumienia istotnych sił i warunków determinujących rozwój historyczny społeczeństw oraz wskazywały na podmiotową rolę człowieka w tym procesie. Wykłady miały dostarczać motywacji do przeżyć ideowo-moralnych. Najważniejszą rolę przypisy-

²⁰ R. Wroczyński, *op. cit.*, s. 74.

²¹ W. Fołta, *op. cit.*, s. 62–84.

²² I. Solarz, *Wiejski Uniwersytet Orkanowy. Cel i program*, Warszawa 1937, s. 45–46.

²³ I. Solarz, *Na czym polega „ludowość” ...*, s. 32.

wał naukom przyrodniczym, historii oraz literaturze²⁴. Solarz był przeświadczony, iż duchowość człowieka kształtowały: przyroda, praca na gospodarstwie, środowisko społeczne, a zwłaszcza rodzina, kultura chłopska, obyczaje panujące na wsi, ale także wpływały na niego miasto, służba wojskowa. Do czynników zewnętrznych, które oddziaływały w przeszłości i teraźniejszości, zaliczał dwór, karczmę, Kościół i szkołę²⁵.

W przeciwieństwie do szkoły w uniwersytecie ludowym występował swoisty prymat wychowania. Wiedza przekazywana wychowankom była pożądana, ale nie była wartością naczelną, lecz czynnikiem służebnym, czyli środkiem oddziaływania na kształtowanie osobowości wychowanków²⁶. Najważniejsze zadania oraz rolę pracy wychowawczej polskich uniwersytetów ludowych okresu międzywojennego wyznaczył Ignacy Solarz, stwierdzając: „Naczelną naszą ideą było i jest, tak jak w duńskich uniwersytetach wiejskich, wprowadzić masę ludową do czynnej i głównej roli twórczej w nowej historii. Z podglebia społecznego przeobrazić ją w żywioł osobowy, gazdowski we wszystkich dziedzinach kultury. Chodzi o wychowanie w masie ludowej zdolności do urzeczywistniania dojrzałej, wysoce etycznej, zaradnej demokracji. Idzie o przetworzenie liczby na żywotność i jakość, o nowe źródło możliwości rozwojowych polskiej społeczności”²⁷. Najważniejsze zatem było rozbudzenie sił twórczych najliczniejszej warstwy społecznej, jej aktywizacja społeczno-kulturalna, polityczna, gospodarcza oraz walka o równoprawne miejsce w życiu całego narodu. Etos przyszłego społeczeństwa miały określać praca i pracowitość. Mocny związek chłopa z ziemią uważany był za źródło kultury ludowej oraz istotny element współdziałania wsi i miast. Pasją Solarza było wychowanie człowieka w duchu przyjaźni i współdziałania. Uważał, że człowieka do człowieka zbliżają przyroda, wszechświat, postawa społeczna i moralna, zespołowe działania. Podkreślał, iż uczciwość, życzliwość, uspołecznienie, poczucie odpowiedzialności moralnej miały odróżniać warstwę chłopską od zdemoralizowanych warstw posiadających²⁸.

Solarz postawił przed placówką kulturalno-oświatową zadanie przygotowania mas ludowych do „czynnej roli twórczej” we wszystkich dziedzinach życia. Uważał, iż należało wychowywać tak, aby ukształto-

²⁴ A. Krawczyk, *Światopogląd Ignacego Solarza* [w:] *W tradycji idei...*, s. 107.

²⁵ I. Solarz, *Główne czynniki kształtujące duchowość wsi*, „Młoda Wieś Ludowa”, 1933, nr 8–10.

²⁶ F. Popławski, *op. cit.*, s. 45.

²⁷ I. Solarz, *Wiejski Uniwersytet Orkanowy...*, Warszawa 1937, s. 88.

²⁸ L. Turos, *Uniwersytet Ludowy Ignacego Solarza i jego wychowankowie*, Warszawa 1970, s. 188; A. Mieczkowski, *op. cit.*, s. 129.

wać jednostki o bogatym wewnętrznym życiu duchowym i wrażliwości na otaczającą rzeczywistość społeczną.

Ważnym aspektem wychowawczym zawartym w idei tworzenia uniwersytetów ludowych była koncepcja stałego przebywania ze sobą i współżycia zespołowego. Internat w uniwersytecie ludowym był miejscem zamieszkania słuchaczy, ale także jednym z narzędzi wychowawczych jako jego integralna część. Solarz twierdził, iż „tylko wspólna dola i wspólne przeżycia prowadzą do zgodnego rozumienia się, uzgodnienia i zbliżenia czuciowo myślowego. Stąd ta ważność wspólnego, bliskiego i ciągłego przez miesiące, codziennego współżycia uczestników ze sobą i z wychowawcami. Jest to nauka życia z innymi, uznawania ich, widzenia siebie w społecznym zwierciadle innych – własna kontrola, hamowanie egoizmu czy przyrosłego indywidualizmu, to [...] szkoła praktycznego życia społecznego”²⁹.

Solarz wskazywał na ważne determinanty powstania kultury ludowej, do których zaliczał stałe obcowanie chłopów z przyrodą, prace w gospodarstwie rolnym oraz „odosobnienie wiekowe i odepchnięcie zupełne od wspólnoty kulturalnej narodu”. Podkreślał, iż kultura ludowa „jest samodzielną, oryginalną i polską, że nie może być uważana za muzealny zabytek, ale powinna być czynnikiem, który rozszerza przestrzenie i nową siłę daje kulturze narodowej oraz nie pozwala jej rozpuścić się bezwzględnie w kulturze świata. W tym znaczeniu powinna ona być przedmiotem i celem ruchu ludowego”. Wyodrębnił jej dziedziny: obyczaje, tradycje życia społecznego, język, gwarę, muzykę, pieśń, teatr ludowy, literaturę ludową składającą się z niepisanych opowieści, legend, baśni, budownictwo, ubiory, zdobnictwo³⁰.

Uniwersytet podejmował pionierskie inicjatywy spółdzielcze, takie jak pierwsza w kraju Spółdzielnia Zdrowia w sąsiedniej wsi Markowa, Spółdzielnia Koszykarska w Gaci skupiająca biedotę wyrobniczą, Spółdzielnia Pomocy Prawnej i inne. W uniwersytecie ludowym kształtowały się poglądy i wartości ogromnej części działaczy ZMW RP. Na atmosferę wewnętrzną Wiejskiego Uniwersytetu Orkanowego oddziaływało nie tylko pionierskie środowisko gackie, ale również atmosfera społeczno-ideowa ruchu wiciowego. Praca wychowawcza tej placówki została wzbogacona nowymi impulsami społeczno-ideowymi. W ruchu wiciowym upatrywał Solarz odrodzenie wsi, a przez wieś odrodzenie Polski. Państwo ludowe, zdaniem Solarza, to najwyższy szczebel samorządu gromad. Powinno ono mieć harmonijną całość ze społeczeń-

²⁹ *Ibidem*, s. 82.

³⁰ S.J. Pastuszka, *Kultura ludowa w Solarzowej koncepcji wychowania* [w:] *W tradycji idei...*, s. 121.

stwem oraz być kontrolowane przez społeczeństwo, a zwłaszcza przez chłopów. Podkreślał, że trzy zespolone ze sobą wartości miały określać zasady funkcjonowania państwa: demokracja, spółdzielczość, samorządność³¹.

Idea spółdzielczości pojmowana była przez Solarza jako najlepszy instrument rozwiązania problemów ustrojowych, społecznych i gospodarczych. Twierdził, że spółdzielczość nie może być elementem rekonstrukcji kapitalizmu, jest elementem nowego ustroju³². Rozważał ze słuchaczami WUO w Gaci program spółdzielczej przebudowy państwa. Spółdzielczość jako całość określał mianem „najmocniejszego ramienia demokracji ludowej”, a spółdzielczość spóżywców uważał za jej „lewe skrzydło”. Spółdzielczość przedstawiała się Solarzowi jako „uszlachetniająca wizja i wielka wspólnota”, która samoczynnie przeobrazi świat drogą organiczną. Do tego celu wystarczyło odpowiednie wychowanie młodzieży, która posiadała załążki szlacheckich porywów i mocne pragnienie przebudowy świata³³.

Według Solarza spółdzielczość w Polsce miała sukcesywnie obejmować coraz więcej dziedzin wymiany, usług i wytwórczości. Sam wprowadził na wieś – obok tradycyjnych rodzajów – również spółdzielnie pracy: budowlane, zdrowia, kulturalno-oświatowe. Projektował spółdzielnie drzewne i prawnicze. Za niezwykle ważny instrument w pracy spółdzielczej uznał różne kursy i narady oraz szkoły spółdzielcze³⁴.

Solarz był zwolennikiem samorządu wiejskiego, jego doniosłej roli wychowawczej w stosunku do ludzi dorosłych. ZMW RP uznawał samorząd za „nadbudowę społeczną życia poszczególnych terenów, jako też czynnik wzmagający rozwój ich życia w oparciu o zbiorową, zorganizowaną siłę i inicjatywę miejscowej ludności”³⁵. Dlatego też dążeniem ruchu ludowego w II Rzeczypospolitej było zapewnienie samorządowi terytorialnemu jak największej samodzielności w działaniu, uniezależnienie go od władz administracji ogólnej, zapewnienie mu stabilnych

³¹ W. Prandota, *Poglądy polityczne Ignacego Solarza* [w:] *Ignacy Solarz i jego uniwersytet ludowy 1924–1939. Materiały z seminarium naukowego odbytego w Warszawie 5 i 6 X 1962 r.*, wybór i oprac. F. Popławski, S. Dyksiński, Warszawa 1965, s. 112–114; A. Mieczkowski, *op. cit.*, s. 127.

³² W. Fołta, *W jakich warunkach działał Ignacy Solarz* [w:] *Ignacy Solarz i jego uniwersytet...*, s.132–133.

³³ A. Mieczkowski, *op. cit.*, s. 131.

³⁴ J. Dominko, *Ignacy Solarz jako działacz spółdzielczy* [w:] *Ignacy Solarz i jego uniwersytet...*, s. 98.

³⁵ *Dokumenty programowe ruchu młodzieży wiejskiej 1911–1981*, Warszawa 1986, s. 98.

podstaw finansowych oraz uwolnienie go od wykonywania przymusowych świadczeń na rzecz administracji państwowej³⁶.

Solarz był „sumieniem” ruchu wiciowego w Polsce³⁷. Przy jego czynnym współudziale dokonano się uniezależnienie znacznej części młodzieży od Centralnego Związku Młodzieży Wiejskiej. Do końca życia pozostał członkiem Zarządu Głównego ZMW RP „Wici”. Jego wychowankowie czynnie uczestniczyli w strajkach chłopskich, antysanacyjnych manifestacjach (marsz na Przeworsk w 1933 r., podpisanie *Deklaracji Praw Młodego Pokolenia*, zjazd chłopów w Nowosielcach). W 1933 roku na Kongresie SL trzech wychowanków Solarza: Wincenty Gortat, Czesław Łysik i Piotr Świetlik zostało wybranych do Rady Naczelnej SL. W latach trzydziestych agraryzm młodowiejski cieszył się coraz większą popularnością w kręgach stronnictwa i stopniowo przenikał do świadomości młodego pokolenia chłopów. Wartościowy i nowatorski kulturowo ruch uniwersytetów ludowych w wersji proponowanej przez Solarza lansował wśród elit wiejskich postawy laickie, neopogańskie i świadomie kształtował w wychowankach antyklerykalizm. Dlatego też ten kierunek wychowania spotkał się z przeciwdziałaniem duchowieństwa, części kierownictwa naczelnego SL (głównie byłych członków PSL „Piast”) i organizacji powiatowej stronnictwa w Przeworsku. Po 1936 roku ruch wiciowy zaczął się wycofywać z walki – przynajmniej otwartej – z katolicyzmem³⁸.

W podobnej sytuacji znalazły się inne uniwersytety ludowe działające w okresie międzywojennym, pozostające w zasięgu wpływów ruchu ludowego. Absolwenci opuszczający mury uniwersytetu po kilkumiesięcznym pobycie mieli ugruntowany demokratyczny światopogląd. Wracając do swoich wsi, brali czynny udział w życiu społecznym, organizując się w walce przeciwko sanacji. Utrzymywali stały kontakt ze swoimi wychowawcami, radząc się ich w trudnych sytuacjach, które napotykali w życiu osobistym i społecznym.

Wychowankowie utrzymywali ścisłe relacje i kontakty między sobą, czego wyrazem było utworzenie Związku Byłych Słuchaczy i Słucha-

³⁶ Zob. E. Podgajna, *Myśl polityczna Wincentego Witosa (1874–1945)*, Lublin 2019, s. 158–174; *eadem*, *Stronnictwo Chłopskie 1926–1931. Studium z dziejów myśli politycznej*, Lublin 2011, s. 90–104; M. Wichmanowski, *Myśl polityczna Polskiego Stronnictwa Ludowego Piast 1913/14–1931*, Lublin 2017, s. 177–190; J. Jachymek, *Myśl polityczna Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie” (1918–1931)*, Lublin 1982, s. 127–141.

³⁷ A. Fołta, *Ignacy Solarz w życiu politycznym i społecznym wsi [w:] Wspomnienia o Ignacym Solarzu „Chrzestnym”*, wybór i oprac. Z. Mierzwińska-Szybka, Warszawa 1983, s. 280.

³⁸ A. Mieczkowski, *op. cit.*, s. 132–133.

czek Wiejskiego Uniwersytetu Orkanowego, zwanego także Związkiem Szycaków i Gacaków. Organizowali coroczne zjazdy, które były okazją do dzielenia się doświadczeniami w pracy społecznej.

Wpływ idei Wiejskiego Uniwersytetu Orkanowego na rozwój uniwersytetów ludowych w Polsce

Łącznie z placówką szycko-gacką w okresie międzywojennym powstało 26 internatowych uniwersytetów ludowych, a tylko cztery z nich (w Zagórzcu, Odolanowie, Sokołówku i Nałęczowie) przerwały swoją działalność. W dniu 1 września 1939 roku czynne były na terenie kraju 22 uniwersytety ludowe.

Ze względu na treści ideowe oraz metody pracy większość placówek wychowawczych była powiązana środowiskowo i ideowo ze wsią i szeroko pojętym ruchem ludowym. Punktem orientacyjnym i swojego rodzaju miernikiem powiązania poszczególnych placówek ze wsią i jej nadbudową społeczno-ideologiczną był w pewnej mierze stosunek danej placówki wychowawczej do Wiejskiego Uniwersytetu Orkanowego, ponieważ postępowi wychowawcy uznawali autorytet Solarza i chętnie korzystali z jego doświadczeń, widząc w nim twórcę polskiego typu uniwersytetu ludowego³⁹.

Przy współdziałaniu Solarza i pod jego ideowym kierunkiem Lubelski Zarząd Okręgowy ZPNSP i Spółdzielnia Spożywców w Lublinie otworzyły w 1930 r. w Nałęczowie Uniwersytet Ludowy im. Stefana Żeromskiego. Kierownictwo placówki objęła Zofia Mierzwińska. Na wykłady zapraszani byli Solarzowie. Podobnie jak Szyce, uniwersytet w Nałęczowie miał przyspieszyć proces uaktywnienia społecznego wsi. Przeprowadzono tylko jeden kurs żeński. Grupa męska z drugiego rozpoczętego kursu została przeniesiona do Szyc. W 1931 r. uniwersytet zamknięto, tłumacząc to posunięciem brakiem funduszy. Prawdziwym powodem był jednak kierunek wychowawczy w Nałęczowie, który nie odpowiadał prostanacyjnym władzom Związku⁴⁰.

Bliskie relacje WUO miał także z Uniwersytetem Ludowym w Nie-tążkowie prowadzonym przez Wielkopolski Związek Młodzieży Wiejskiej. Pokrewny placówkom Solarza był również Uniwersytet Ludowy w Michałowcu, którego inicjatorem był kurator Liceum Krzemienieckiego Juliusz Poniatowski. Uniwersytet współpracował pod względem ideowo-organizacyjnym z Wołyńskim Związkiem Młodzieży Wiejskiej

³⁹ J. Sutyła, *op. cit.*, s. 158.

⁴⁰ B. Dejworek, *Ignacy Solarz jako wychowawca i działacz społeczny* [w:] *Ignacy Solarz i jego uniwersytet...*, s. 49.

i odpowiadał na potrzeby wsi. Ważnym zadaniem oprócz wydzwignięcia chłopów z zacofania i uczynienia ich pełnowartościowymi obywatelami było układanie poprawnych stosunków między Polakami i Ukraińcami i „wytworzenie braterstwa dwóch narodów”⁴¹. Kierująca tym uniwersytetem Halina Jurszowa dążyła do zmniejszenia skutków krzywdzącej polityki władz w stosunku do Ukraińców. Zbliżone do ośrodka szyko-gackiego pod względem metod wychowawczych były także: placówka z Różyna koło Kowla utworzona w 1935 roku, Uniwersytet Ludowy w Nierodzimiu prowadzony przez działacza harcerskiego i ludowego Józefa Kreta przy współpracy ze Związkiem Harcerstwa Polskiego oraz Uniwersytet Ludowy w Żernej, którym zarządzało białostockie towarzystwo uniwersytetów ludowych.

O kierunku społeczno-ideowym uniwersytetu ludowego decydowało jego kierownictwo: dyrektor i pracownicy pedagogiczni. Zamiłowanie do pracy wychowawczej i uzdolnienia pedagogiczne warunkowały powodzenie i możliwość sprostania skomplikowanym procesom społeczno-wychowawczym zachodzącym wśród dorosłych słuchaczy. Solarz uważał, że nie ma skutecznego oddziaływania wychowawczego bez autorytetu wychowawcy, który w wyjątkowy sposób uosabiał to twierdzenie. Jako przykład wzoru wychowawcy-społecznika możemy wskazać wspomnianą postać Jadwigi Dziubińskiej, Zofii Solarzowej, Józefa Kreta, wybitnego działacza harcerskiego i wychowawcę młodzieży chłopskiej w Uniwersytecie Ludowym w Nierodzimiu na Śląsku. Trud wychowawczy podjęli także Helena Juraszowa kierująca Uniwersytetem Ludowym w Michałówce i Kazimierz Banach sprawujący funkcję wychowawczą w Uniwersytecie Ludowym w Różynie.

Ważną rolę w doborze kandydatów do tych funkcji odgrywał w dwudziestoleciu międzywojennym wizytator Jędrzej Cierniak, pełniący przy ministerstwie oświaty opiekę nad rozwojem i działalnością uniwersytetów ludowych. Cierniak posiadał wysokie kompetencje i wiedzę związaną ze wsią i tym samym doskonale znał potrzeby uniwersytetu ludowego. Jego doskonała znajomość wsi oraz jej życia kulturalnego i społeczno-ideowego były nie do przecenienia. Miał rozległą wiedzę na temat ludzi aktywnych społecznie, wśród których można było znaleźć jednostki z kwalifikacjami osobistymi i naukowymi do pracy w uniwersytecie ludowym. Miał wpływ na wymianę kadr kierowniczych nieznaną w pełni realiów wsi, dlatego nawet do placówek prosanacyjnych wprowadzał działaczy wiciowych. Tak stało się w Wiejskim Uniwersytecie Ludowym w Szycach uruchomionym ponownie w 1932 roku przez

⁴¹ H. Jurszowa, *Uniwersytet ludowy w Michałówce*, „Życie Krzemienieckie”, 1933, nr 6.

Towarzystwo Wiejskich Uniwersytetów Ludowych, gdzie na stanowisko kierownika Cierniak powołał Jana Lipkę. Skierował do tej placówki także Marię Makównę oraz Marię Spiradkównę, które przyjęły oferty pracy dopiero po aprobacie I. Solarza.

Zakończenie

Uniwersytety ludowe miały do spełnienia na terenie wsi wiele zadań. Placówki te chciały zaspokoić potrzeby ludności wiejskiej, rozbudzić siły twórcze środowiska wiejskiego oraz aktywizować i pogłębiać indywidualne i zbiorowe życie mieszkańców wsi. Uniwersytet ludowy Ignacego Solarza cechowały bliskie związki z ruchem ludowym. Była to wiodąca placówka oświatowa dla dorosłych, która wykazywała ogromną siłę oddziaływania zarówno na mieszkańców wsi, ale także stanowiła olbrzymią inspirację dla teoretyków i praktyków związanych z polskimi uniwersytetami ludowymi. S. Mauersberg stwierdził: „Ignacy Solarz stworzył niedościgniony na gruncie polskim wzór uniwersytetu ludowego jako placówki związanej z ruchem społeczno-wyzwoleńczym warstwy chłopskiej, wzmacniającej rolę ludu wiejskiego w życiu państwa i narodu. Dorobek wychowawczy uniwersytetu Solarza polegał również na niwelowaniu ujemnych wpływów wychowawczych polityki sanacyjnej na chłopów”⁴². Solarz był także niewątpliwie reprezentantem ruchu ludowego, z którego wartościami i ideami się utożsamiał i które przenośli i kształtował w swojej placówce⁴³.

Wychowankowie uniwersytetów ludowych domagali się radykalnych reform gospodarczo-społecznych. Swoje przekonania oparli na podstawach ideowych ruchu ludowego – agraryzmie, który zakładał ewolucyjną drogę zmian ustroju poprzez reformy parlamentarne. Uniwersytety ludowe w Polsce międzywojennej miały wiele wspólnych i bliskich sobie działań oświatowo-wychowawczych, rozbudzających w wychowankach zainteresowanie poznaniem otaczającego świata, docenienie wiejskich społeczności i ich wkładu do polskich wartości narodowych. Wspólnym celem było tworzenie lepszego życia na wsi i w całej ojczyźnie poprzez podnoszenie kultury chłopskiej na wyższy poziom i powiązanie jej z dobrami narodowymi. Ważna była nauka odpowie-

⁴² S. Mauersberg, *Oświata pozaszkolna* [w:] *Historia wychowania. Wiek XX*, red. J. Mięso, Warszawa 1980, s. 166.

⁴³ T. Maliszewski, *Współczesny ruch uniwersytetów ludowych a regionalizm*, Warszawa–Toruń 2001, s. 170–180; *idem*, *Uniwersytety ludowe na ziemiach polskich w XX stuleciu* [w:] *Uniwersytet ludowy – szkoła dla życia*, red. M. Byczkowski, T. Maliszewski, E. Przybylska, Wieżycza 2003, s. 97–98.

działności w codziennej oraz społecznej pracy, a także zrozumienie i tolerancja dla przekonań innych niż własne.

Działalność instytucji oświatowych, w tym uniwersytetów ludowych, nakierowana była w dwudziestoleciu międzywojennym na szerzenie oświaty zarówno elementarnej, jak i rolniczej. Oświata stała się fundamentem, na którym rozwijał się polityczny ruch ludowy i kształtowała się świadomość narodowa i społeczno-polityczna polskiej wsi.

Bibliografia

- Burszta J., *Chłopskie źródła kultury*, Warszawa 1985.
- Dejworek B., *Ignacy Solarz jako wychowawca i działacz społeczny* [w:] *Ignacy Solarz i jego uniwersytet ludowy 1924–1939*, red. F. Popławski, Warszawa 1969.
- Dokumenty programowe ruchu młodzieży wiejskiej 1911–1981*, Warszawa 1986.
- Dominko J., *Ignacy Solarz jako działacz spółdzielczy* [w:] *Ignacy Solarz i jego uniwersytet ludowy 1924–1939*, red. F. Popławski, Warszawa 1969.
- Fołta A., *Ignacy Solarz w życiu politycznym i społecznym wsi* [w:] *Wspomnienia o Ignacym Solarzu „Chrzestnym”*, wybór i oprac. Z. Mierzwińska-Szybka, Warszawa 1983.
- Fołta W., *Ruch ludowy w Przeworskiem*, Warszawa 1975.
- Fołta W., *W jakich warunkach działał Ignacy Solarz* [w:] *Ignacy Solarz i jego uniwersytet ludowy 1924–1939*, red. F. Popławski, Warszawa 1969.
- Jachymek J., *Mysł polityczna Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie” (1918–1931)*, Lublin 1982.
- Juroszowa H., *Uniwersytet ludowy w Michałowie*, „Życie Krzemienieckie”, 1933, nr 6.
- Kabziński K., *Funkcja społeczno-wychowawcza i oświatowa Towarzystwa Czytelników Ludowych (1880–1939)*, Wrocław 1985.
- Koszutski S., *Szkoły ludowe wyższe w Danii*, „Głos”, 1898, nr 42.
- Kowal W., *„Wici”. Powstanie i działalność społeczno-wychowawcza 1927–1939*, Warszawa 1964.
- Krawczyk A., *Światopogląd Ignacego Solarza* [w:] *W tradycji idei Ignacego Solarza (w stulecie urodzin)*, red. A. Koprucki, A. Krawczyk, Lublin 1993.
- Ludwiczak A., *Uniwersytet ludowy na wzór duński*, „Oświata Pozaszkolna”, 1921, nr 3.
- Maliszewski T., *Uniwersytety ludowe na ziemiach polskich w XX stuleciu* [w:] *Uniwersytet ludowy – szkoła dla życia*, red. M. Byczkowski, T. Maliszewski, E. Przybylska, Wieżyca 2003.
- Maliszewski T., *Współczesny ruch uniwersytetów ludowych a regionalizm*, Warszawa–Toruń 2001.
- Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego 1931–1939*, t. III, red. J. Borowski, J. Kowal, Warszawa 1966.
- Mauersberg S., *Oświata pozaszkolna* [w:] *Historia wychowania. Wiek XX*, red. J. Mięso, Warszawa 1980.
- Mieczkowski A., *Idee Ignacego Solarza w programach i działalności ZMW RP „Wici” do 1939 r.* [w:] *W tradycji idei Ignacego Solarza (w stulecie urodzin)*, red. A. Koprucki, A. Krawczyk, Lublin 1993.
- Perzyński N., *Uniwersytet ludowy typu duńskiego*, „Oświata Pozaszkolna”, 1921, nr 3.
- Plis J., *Katolickie Uniwersytety Ludowe w Polsce (1935–1939)* [w:] *W tradycji idei Ignacego Solarza (w stulecie urodzin)*, red. A. Koprucki, A. Krawczyk, Lublin 1993.

- Podgajna E., *Myśl polityczna Wincentego Witosa (1874–1945)*, Lublin 2019.
- Podgajna E., *Stronnictwo Chłopskie 1926–1931. Studium z dziejów myśli politycznej*, Lublin 2011.
- Popławski F., *Polski uniwersytet ludowy*, Warszawa 1985.
- Prandota W., *Poglądy polityczne Ignacego Solarza* [w:] *Ignacy Solarz i jego uniwersytet ludowy 1924–1939. Materiały z seminarium naukowego odbytego w Warszawie 5 i 6 X 1962 r.*, wybór i oprac. F. Popławski, S. Dyksiński, Warszawa 1965.
- Sapia-Drewniak E., *Działalność Uniwersytetu Ludowego w Odolanowie w latach 1927–1932* [w:] *Instytucjonalne formy edukacji dorosłych w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. E. Sapia-Drewniak, A. Stapińska-Pająk, Warszawa 2001.
- Solarz I., *Główne czynniki kształtujące duchowość wsi*, „Młoda Wieś Ludowa”, 1933, nr 8–10.
- Solarz I., *Na czym polega „ludowość” wiejskiego uniwersytetu* [w:] *Wiejskie uniwersytety ludowe w Polsce. Biuletyn konferencji oświatowej poświęconej sprawie uniwersytetów ludowych, Łowicz 7–8–9 marca 1937*, Warszawa 1938.
- Solarz I., *Wiejski Uniwersytet Orkanowy. Cel i program*, Warszawa 1937.
- Solarzowa Z., *Z doświadczeń w wiejskim uniwersytecie ludowym* [w:] *Wiejskie uniwersytety ludowe w Polsce. Biuletyn konferencji oświatowej poświęconej sprawie uniwersytetów ludowych. Krzemieniec 6–8 października 1938 r.*, Warszawa 1939.
- Sutyla J., *Uniwersytety ludowe w II Rzeczypospolitej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 1978, t. XXI.
- Turoś L., *Uniwersytet Ludowy Ignacego Solarza i jego wychowankowie*, Warszawa 1970.
- Wichmanowski M., *Myśl polityczna Polskiego Stronnictwa Ludowego Piast 1913/14–1931*, Lublin 2017.
- Wroczyński R., *Koncepcja uniwersytetu ludowego Ignacego Solarza i jej źródła* [w:] *Ignacy Solarz i jego uniwersytet ludowy 1924–1939*, red. F. Popławski, S. Dyksiński, Warszawa 1965.

Educational aspects of the functioning of folk universities related to the people's movement in Poland in the interwar period

Abstract

People's universities were to meet the needs of the rural population, awaken the creative forces of the rural environment as well as activate and deepen the individual and collective life of rural residents. The Ignacy Solarz People's University had close ties with the peasants' movement. It was a leading educational institution for adults, which showed enormous impact both on the inhabitants of the countryside, but also was a huge inspiration for theorists and practitioners associated with Polish folk universities. The article is an analysis of educational concepts proposed by the founders of folk universities, especially Ignacy Solarz, associated with the peasant movement in interwar Poland. It shows social and educational activities, defining the essence and basic assumptions that distinguish a folk university from other institutions of institutional education, shows aspects of the educational impact of folk universities as well as the program content and methods of educational work that were to lead to the renewal of rural culture, the development of local government and local government, and the realization of people's Poland.

Keywords: People's movement, people's universities, education, upbringing, Ignacy Solarz